

Živali so naši sorodniki

- **Dr. Marjetka Golež Kaučič:** »Ljudje bi sebe morali dojeti le kot eno izmed vrst na tem planetu, ne pa se imeti za superiorna bitja, ki imajo pravico izkoriščati naravo.«
- **Raziskovalci z Univerze v Buenos Airesu** so dokazali, da ptice zebrice, katerih možgani tehtajo le pol grama, sanjajo
- **Vsako čuteče bitje sodi v moralno skupnost** – ne glede na to, kateri vrsti pripada, bi moralo imeti pravice

Tekst: **Smilja Štravs**

Fotografije: **Uroš Hočevar**

Dr. Marjetka Golež Kaučič, raziskovalka Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU, ki vse od leta 1999 intenzivno preučuje vloge in pomene živali v folklori in literaturi, meni, da je napočil čas za novo družbeno zasnovo razmerij človek – žival – narava.

Človekov odnos do živali se je skozi zgodovino spreminjal, a brez kakšnega posebnega napredka. Nasprotno, industrializacija je živali pahnila v še bolj podrejen položaj. Človekov odnos do živali se močno razlikuje – v nekaterih vidimo le hrano, v drugih najboljše prijatelje. Dr. Marjetka Golež Kaučič, raziskovalka Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU, ki vse od leta 1999 intenzivno preučuje vloge in pomene živali v folklori in literaturi tudi na podlagi novih teoretskih konceptov zoofolkloristike, kulturne animalistike in ekokritike z uporabo filozofskega diskurza in kritične animalistike, meni, da je napočil čas za novo družbeno zasnovo razmerij človek – žival – narava. Golež Kaučičeva je vodja projekta *Misliti živali: transformativni vidiki raziskav živali v folklori, literaturi in kulturi*, ki poteka pod okriljem ARRS (ARIS). Konec leta bo izšla njena znanstvena monografija z naslovom *Človek je najhujša zver: živali v folklori, literaturi in kulturi*, kjer bo podrobno govorila o večvrstni pravičnosti in pomembnosti čisto vsake živali.

Človek je bil zaradi svoje šibke narave skozi vso zgodovino močno odvisen od živali, pa vendar vedno v nadrejenem položaju. V čem je bistvo tega odnosa, zakaj živali človeku sledijo, zakaj se mu podredijo?

Tako je podrejenost živali pojasnil semiotik J. M. Lotman: »Očitno je bil človek, ko se je pojavil, podoben ponoreli živali in domnevam, da je bil to razlog, da je to razmeroma šibko bitje lahko preživelo in pobijalo veliko večje živali od sebe. Njegovega obnašanja niso predvidele.« Morda pa človekova nepredvidljivost izhaja iz tega, da žival ni predvidevala človeške zle narave. Lotman to ugotovitev, ki drži, če izhajamo iz človekove dominacije nad drugimi bitji, umešča le znotraj govora, kognicije. To pa je ponovno vstop v binarno delitev. Tudi Lotman vstopa v t. i. zmoto dualizma. Žival, četudi je sesalec, ne bo nikoli mogla

in zlorablja. Veliko zla je povzročila tudi domestikacija živali ali udomačevanje. Človek je vedno uporabljal živali, a take ravnodušnosti in nasilja do ne-človeških živali, kot je danes, v preteklosti ni bilo. In tudi to je t. i. ekonomska resnica. Živali so postale človeku hrana, in dokler bodo t. i. neobstoječi subjekti (ne krava, temveč meso), toliko časa bo njihovo življenje nepomembno in njihove pravice ignorirane. Temu rečemo tudi speciesizem.

Zato je še vedno prevladujoča ekonomska resnica, ki jo zelo lucidno obravnava Gary Francione, ki meni, da so živali še vedno lastnina in da je to osnovi problem pri uveljavitvi njihove svobode in interesov. In trdi, da »dokler bodo živali lastnina, bodo interesi lastnikov večji od njihovih lastnih«. Ali kot pravi: »Občutenje je nujno, da sploh lahko rečemo, da imajo živali interese. In seveda so čuteča bitja, ki hočejo in želijo ostati živa.« In kako vemo, da vedo, da so živa? Na to odgovarja Donald Griffin, kognitivni etolog: »Če žival zavestno dojema, kako je teči, plezati ali loviti druge živali, se mora zavedati, kdo to počne. In če se žival zaveda svojega lastnega telesa, je težko izključiti, da ne bi prepoznala, da vse to počne sama.« In če trpi, vsekakor prepozna, kdo trpi, zato se želi temu izogniti. In to počne vsako čuteče bitje. In prav tu nastopita obe kategoriji, zoetika in pravice, saj vsako čuteče bitje sodi v moralno skupnost in vsako čuteče bitje, ne glede na to, kateri vrsti pripada, bi moralo imeti pravice, saj ima interese.

Živali so močno prisotne v človekovi folklori in kulturi; v zgodovini je človek našel tudi številne načine za njihovo zaščito pred zlimi duhovi, še posebej konj. Živali se pojavljajo v literaturi, pesmih, podobah ... Kakšen pomen, »status« imajo posamezne vrste?

V slovenskem ljudskem izročilu poznamo dva zagovora – eden je proti lovcu, da bi mu puška zatajila, in drugi proti temu, da bi zajca ustrelil: »Jaz vidim tvojga gvira ror, / zadrži ti tvoj patron, / kak je Marija nedolž-

Radikalno bi morali spremeniti naše navade, predvsem pa bi morali sebe začeti dojemati le kot eno izmed vrst na tem planetu, ne pa se imeti za superiorna bitja, ki lahko po mili volji izkoriščajo naravo.

razviti govora v človeškem smislu. A zakaj bi ga, saj ima svoje načine komuniciranja in svoj način videnja in oblikovanja sveta ter ji ni čisto nič mar za človeka, če ji le pusti, da biva in se razvija po svojih lastnih zakonitostih, da ji ne onemogoča življenja in je ne izrine iz sveta, v katerega sam agresivno vstopa. Strukture živalskega sveta so mnogo bolj zapletene in jih ne moremo razumeti, lahko pa jih priznamo.

Vse od pojava strojev je človek od živali in njihove (fizične) moči odvisen vse manj, živali pa so zaradi svoje vloge v človekovi prehrani postale še bolj podrejene. Izgubila se je nekoč tesna vez med človekom in živaljo, ki je danes rezervirana le še za hišne ljubljence. Smo ob napredku postali do živali bolj humani?

Nikakor, vse od industrijske revolucije se je odnos do živali samo slabšal. Človek kot dominantna žival je druge živali izrinil iz moralne skupnosti, zato da si jo je lahko podredil do te mere, da jo lahko uporablja

nost svojo.« (Š 5178) To je treba izgovoriti trikrat zaporedoma in nato puška ne ustreli. V zagovoru *Kako narediti lovca, da zajec ne pade* je treba reči: »Či keka, či keka, či keka, / le v r. ga piši, le v r. ga piši, / le Bog ti pomagaj, / le Bog ti pomagaj.« (Š 5177). Ti zagovori pokažejo empatijo do zajca in ustvarjalčevo odklanjanje ubijanja. A zagovor je tisti magični način, da se ubijanje ustavi, ni racionalna odločitev.

Melanie Joy v svoji knjigi *Zakaj ljubimo pse, jemo pujske in nosimo krave*, ki je bila pred kratkim prevedena v slovenščino, ugotavlja, da karnistična družba uveljavlja diskriminacijo tudi znotraj živalskih vrst, kjer psom daje neke pravice, prašičem in kravam, ki so hrana ali oblačilo, pa jih odreja. V ljudskem izročilu tako v šegah in navadah ugotavljamo, da je bila žival v agrarni družbi mnogo bližje človeku kot v industrijskih družbah. V agrarnih skupnostih ni bilo množičnega izkoriščanja farm-skih živali kot danes, a obstajale so tudi izjemne krutosti do živali, ki so izhajale iz vraževernosti in nevednosti.

Odnos konj – človek je tematiziran v slovenski folklori na različne načine. V ljudskem pesemskem izročilu konj ni le del aristokratskega sveta, temveč tudi del vsakdanjega agrikolturnega življenja. Bil je dragocen in je simbolično predstavljal bogastvo. V različnih pripovednih pesmih/baladah je konj del vojaškega, viteškega in junaškega sveta, hkrati pa se pojavlja v pravljicnih in mitoloških baladah. Tudi v ljudskih pesmih vidimo, da npr. dekle prej poskrbi za konja kot za fanta, kar je pomenilo, da je imel konj res visok status. Drugače je bilo z drugimi živalmi, sploh »rejnimi«, a so bile v preteklosti mnogo manj izkoriščane, kot so danes.

Za prašiče velja, da so na eni strani simbol sreče in predstavljajo pot naprej, hkrati pa so v človeški folklori najbolj prisotni kot surovina za kolone, ki so za slovenskega človeka velik praznik, za prašiča pa veliko trpljenje. Kako razumeti to dvojno naravo?

Simbolika prašiča je večinoma negativna ne glede na nova znanstvena spoznanja o inteligentnosti prašičev, o njihovem čustvovanju, o tem, da si umazanje niso izbrali, ker so umazani, temveč ker tako ščitijo svojo kožo. In ko vidimo prašiča, ki v zavetišču za živali zadovoljno leži na slami, je jasno, da so vsi negativni atributi in antropomorfizmi (požrešnost, lenoba, umazanost in pohota) pravzaprav odsev človeških lastnosti, ki jih človek aplicira na prašiča/svinjo in s tem opravičuje že od antike, prek srednjega veka in renesanse klanje tako na podežlju kot v industrijskih obratih. Ta simbolika močno vpliva na dožemanje prašiča v zahodni družbi in je izgovor za marginalizacijo prašiča, ki je dober samo za prehrano, kar se pokaže s tem, da jih zakoljemo in »praznujemo« njihovo smrt – kolone. Na drugi strani pa imamo figure prašičkov in jih podarjamo kot simbol sreče in blagostanja ter obilja. Še mnogo huje je v industrijski reji. Od delne subjektivizacije prašiča v družinskih skupnostih na vasi se je zgodila popolna objektivizacija prašiča, še več, to ni več bitje, to je trpeča gmota telesa. Potoki krvi ne tečejo samo na podežlju, temveč tudi v klavnicah, ki so premeščene iz »odprtega pogleda« na obrobje družbe. Na letni ravni pomorijo kakšnih 300.000 nedolžnih prašičev/svinj. Živijo v nemogočih razmerah, njihovo življenje je mehanizirano, standardizirano in komodificirano. Če ne umrejo na poti v klavnico, pa doživijo grozljivo smrt v rokah delavcev, ki so slabo plačani in slabo izobraženi. Pa tudi tiste živali, ki so vzgojene na kmetijah, relativno tradicionalno, so večinoma zlorabljene, zanemarjene, izkoriščane in po navadi kar hitro ubite.

Človek je izumil številne načine za preprečevanje lastnega trpljenja, kako pa danes razumemo trpljenje živali, saj vemo, da so tudi živali čuteča bitja?

Ja, res vemo, da so čuteča bitja (celo v Stvarnopravni zakonik smo zapisali, da so), vedomo pa se ne tako. Živalim povzročamo grozljivo trpljenje, in to vsakodnevno, tako na področju prehrane kot v laboratorijih, zabavni industriji, vsepovsod, kjer so navzoče. Človek uporablja sistem defleksije, kar pomeni odvratanje pogleda od tega, kaj počno ljudje z živalmi. Zatiskamo si oči pred vsakodnevnim pokolom živali, četudi vemo zanj, to trpljenje ignoriramo. Živali so tako pravzaprav v večnem holokavstu oziroma bojujemo celo vojno proti njim.

Če pogledamo resnični narativ prašičjega življenja in umiranja danes, lahko vidimo, da je v industrijski reji popolnoma spremenjen v bitje, ki komaj živi. Popolnoma je podvržen t. i. formi mesnega produkta, ki ni več prašič, a še vedno grozovito trpi za kapitalske dobičke in nenasitno

Znotraj projekta *Misliti živali* imamo tri raziskovalne sklope, pri katerih pa smo medveda vključili kot povezovalno žival, saj ga obravnavamo kot žival v ljudski pesmi, pripovedi, semiotiki in varstveni biologiji, pojasnjuje dr. Marjetka Golež Kaučič.

konzumacijo svojih delov telesa, ki so skoraj laboratorijsko spremenjeni. Svinje so npr. zaprte v neke vrste kovinskih nosečniških zabojih in se sploh ne morejo obrniti. A tudi na kmetijah danes ni nič drugače – krave so privezane in vse življenje ždijo v temnih hlevih, otroke jim vzamejo zelo zgodaj, da jih potem slišimo, kako pretresljivo jokajo, vivisekcija se izvaja z nezmanjšano hitrostjo. Živali v zabavni industriji, npr. kiti v vodnih parkih, sploh ne vedo, kaj je ocean ...

Naša folklor je povezana tudi z različnimi stereotipi o živalih, konji so na primer delovni, ovce ponižne, kokoši neumne, lisice zvite ... Kako ti stereotipi vplivajo na človekov odnos do njih?

Temu pravimo tudi negativni ali surovi antropomorfizem, ko projiciramo človeške lastnosti na živali ali pa jih označujemo z oznakami, ki izhajajo iz človeškega dožemanja živali, zato da jih percipiramo kot

KAJ JE ZOOFOLKLORISTIKA?

Zoofolkloristika je relativno nova disciplina, ki izhaja iz pogle-
da na žival kot na resnično bitje in ne kot na simbol ali me-
taforo. Uveljavlja kritično presojo izročilnega védenja o živa-
lih, ki na eni strani nosi izjemna sporočila o sobivanju ljudi
in živali, po drugi strani pa tudi nekatere odnose in prakse, ki
za današnji čas niso več sprejemljivi. Zoofolkloristika uva-
ja nove teoretsko-analitične diskurze, ki bi omogočali vpogled
v spremembe človekovega odnosa do živali tako v folklori kot
znotraj tradicionalnih in sodobnih ritualnih praks ali njihovo
redefinicijo, hkrati pa bi ta z izsledki lahko vplivala na pravno
varnost ne-človeških subjektivitet.

Predmet discipline so živali v folklori, in sicer v vseh sferah
ljudske duhovne kulture, to je v pesmih, pripovedkah, pravljicah,
basnih, legendah, pregovorih, rekih, ugankah, šalah, ljud-
skem jeziku, kulturnih praksah, ljudski likovni in gledališki
umetnosti, mitologiji, ljudskem zdravilstvu, toda preučevane
z novih perspektiv, z novo percepcijo in recepcijo. Zoofolklori-
stika naj bi omogočila izrazito paradigmatško spremembo, ki
bi od vloge in pomena živali prešla v redefinicijo tradicije. Ta bi
omogočila tudi spremembe perspektive od živali kot objekta
do živali kot osebe.

A ne samo to, tudi pozitivne primere sobivanja obeh entitet
bi lahko izpostavila, a ne samo na metaforično-simbolni ali
mitološki ravni, temveč s pogledom na realna razmerja, na
podlagi pričevanj ljudi, ki so v preteklosti sobivali z živalmi;
to po svoje odsevajo tudi folklorne besedila, pesmi, pripovedi
idr. Zoofolkloristika se tesno povezuje s koncepti in spoznanji
kritične animalistike.

druge, ki nam niso enaki. Iz tega nato izhaja tudi zavračanje njihovega
resničnega življenja, nepoznavanje njihovih interesov. Zato moramo
vedeti, da živali niso več označevalni sistem, ki podpira človekove
samoprojekcije in moralna stremjenja. Namesto tega jih je treba
začeli obravnavati dobesedno, kot entitete, opredeljene s svojim
kodnim sistemom. Obstaja pa tudi pozitivni antropomorfizem, ko ob-
ravnavamo živali kot resnična bitja s kompleksnim miselno-čustvenim
sistemom, ki so nam podobne in se lahko le prek antropomorfizma
vživimo v njihovo bivanje.

Bili ste na znanstvenem izpopolnjevanju na Japonskem. Kakšen je njihov odnos do živali?

Na Japonskem sem predavala o slovenski baladi, a sem se z japonskimi
kolegicami dogovarjala tudi za japonsko-slovenski projekt o živalih, saj
je njihova kultura šintoistična, verjamejo v nadnaravne entitete, z njimi
pa so na neki način povezane tudi živali. Na simpoziju sta kolegici iz
Kjota in Tokia govorili o lisici, ki je zelo pomembna žival v njihovi kulturi.
Njihovo dožemanje npr. delfinov pa je takšno kot naše (večinsko) do
krav, zato jih ubijajo. Njihov odnos do živali je ambivalenten, spoštujejo
živa bitja, a jih hkrati ubijajo in jedo.

**V sodobni prehranski kulturi se vse bolj uveljavlja ideja, da bi name-
sto »velikih« živali jedli žuželke, te so na primer v indijski filozofiji
rangirane kot »manjvredne«. Kakšno je vaše mnenje?**

Glejte, v indijski filozofiji, npr. v džainizmu, so vsa, tudi najmanjša živa
bitja pomembna in vredna, da živijo. Žuželke so prav tako živali. S stališča
živali in ob tem, da menim, da imajo tudi žuželke intrinzično vrednost,
ostro nasprotujem tudi takim prehranskim navadam. Morda je bila bolj
nazorna Rosa Luxemburg, ki je zapisala: »Z vsako drobno mušico, ki
jo nepazljivo stremo, velikokrat propade ves svet; za ugašajoče oko
te mušice je vsega prav tako konec, kot če bi propad sveta uničil vse
življenje.« In s tem se globoko strinjam.

Kako torej mislijo živali?

Zaradi raziskav evolucionarnih biologov in (kognitivnih) etologov – Mark
Bekof, Donald Griffin, Frans De Waal 2007 in Barbara J. King – ki so
pisali o živalskih jezikih, kulturah, čustvih in celo moralnosti, to postaja
dejstvo. Živali so sposobne duhovne osvoboditve in prispevanja k
popolni viziji medvrstnih emancipatornih življenjskih ciljev. Leta 2018
je na primer ekipa z Univerze v Buenos Airesu našla dokaze, da zebrice,
katerih možgani tehtajo le pol grama, sanjajo. Monitorji, pritrjeni na
grla ptic, so pokazali, da so se njihove mišice med spanjem včasih
premikale po povsem enakem vzorcu, kot ko so glasno pele; z drugimi
besedami, zdelo se je, da sanjajo o petju. Raziskovalci so odkrili, da
so hobotnice pametne v smislu, da so radovedne in prilagodljive;
so pustolovske, oportunistične, nagnjene k temu, da pobegnejo s
predmeti.

Še vedno pa je to le drobec skrivnosti, kako je biti npr. miš, krt, jazbec
ali netopir, kot je razpravljal raziskovalec Thomas Nagel. Pomembno
pa je predvsem, da tudi mi drugače mislimo živali, da se zavedamo,
da so bitja, ki živijo zase, neodvisno od človeka in imajo intrinzično
vrednost. Ali bomo živali bolje razumeli, če se bomo naučili njihove

**Varstveni biologi razmišljajo
o pomenu zveri za različne
interesne skupine ter poskušajo
ohranjati populacijo velikih zveri.
Sama menim, da moramo gledati
velike zveri kot posameznike
in ne kot vrsto. Ne smemo jih
loviti in streljati, temveč se jim
umakniti, kot se nam umikajo
tudi zveri, oziroma jih
pustiti pri miru.**

govorice? Naše komunikacijske kanale bi morali povezati tudi na ravneh živalskih, tako kot je šimpanze že znala vprašati, kaj želijo, in se z njimi »pogovarjati« Sue Savage Rumbaugh.

Barbara Smuts pa je v raziskavi pavijanov uporabila simpatijo, empatijo in pozornost. To je bila »ustvarjalna in s skrbjo prepletena intersubjektivnost«, ki ji je omogočila »občutek, kaj sploh pomeni biti pavijan«. Po petindvajsetih letih je razvila tako dobro znanje pavijanščine, da so jo živali razumele kljub »groznemu človeškemu akcentu«. Ne moreš živeti s psom ali mačko, je zapisala Jane Goodall, »in ne vedeti, da imajo živali osebnost, um in čustva.« In večina raziskovalcev je to vedela, ker pa tega ni mogla dokazati, je to dejstvo zanimala.

Živali v urbaniziranem človeškem svetu najdejo vse manj prostora, v njihove habitate vdiramo s cestami, železnicami, stanovanjskimi, industrijskimi in poslovnimi objekti ... Kje je v strogo načrtovanem in odmerjenem človekovem svetu danes sploh še prostor za živali?

Menim, da bi morali prenehati vdirati v živalske prostore, jim prenehati jemati njihove domove, predvsem pa popolnoma spremeniti naš dominantni slog življenja, ki vpliva na to, da živali ne samo, da izgubljajo svoje domove, zaradi našega spreminjanja okolja izumirajo živalske vrste, izumirajo posamezniki, ki nimajo več hrane, zatočišč, in jim jemljemo tudi tisto, kar je za njih najbolj pomembno – njihovo življenje. Radikalno bi morali spremeniti naše navade, poudarila pa bi, da bi najprej morali sebe dojeti le kot eno izmed vrst na tem planetu, ne pa se

imeti za superiorna bitja, ki lahko izkoriščajo naravo. Podpiram živalski abolicionizem in veganstvo. Osvoboditev živali (in zemlje) zahteva, da ljudje presežejo samovšečne meje humanizma, da bi naredili kvalitativni preskok v etičnem premisleku in s tem premaknili moralno oviro iz razuma in jezika v čutenje in subjektiviteto.

Ukvarjate se s pomenom velikih zveri, čeprav biologi pravijo, da bi nas moralo zares skrbeti izginjanje malih živali, na primer travniških žuželk. Zakaj so pomembne velike zveri?

Znotraj projekta *Misliti živali* imamo tri raziskovalne sklope, pri katerih smo medveda vključili kot povezovalno žival, saj ga obravnavamo kot žival v ljudski pesmi, pripovedi, semiotiki in varstveni biologiji. In varstveni biologi razmišljajo o pomenu zveri za različne interesne skupine ter poskušajo ohranjati populacijo velikih zveri. Tukaj pa nismo enakega mnenja, ker sama izhajam iz stališča živali, kolikor kot človeška žival lahko. Menim, da moramo gledati velike zveri kot posameznike in ne kot vrsto in nikakor ne »upravljati« z njimi, jih loviti in streljati, temveč jih moramo pustiti svobodne, se jim umakniti, kot se umikajo sami, oziroma jih pustiti pri miru. Letos je bilo iz takih ali drugačnih razlogov ubitih 230 medvedov, to je uradna številka.

Glede žuželk pa je jasno, da ne izginjajo kar tako, človek je v svojem obdobju, ki ga imenujemo antropocen, uveljavil antropocentrični pogled na naravo in živali. Žuželke izginjajo zaradi pesticidov, herbicidov, segrevanja ozračja pa tudi zaradi našega pogleda nanje s stališča koristnosti in nekoristnosti.

Pomembna je vsaka žival, res čisto vsaka, zato moramo slediti novim ontološkim paradigmam in obratom, kamor sodi tudi živalski obrat, kar pomeni, da priznanje subjektivitete ne pripada samo človeku, temveč tudi drugim živim bitjem. Žival naj bi v razmerju z nami delovala kot sorodnik, kot oseba, ki ima intrinzično vrednost v večvrstni skupnosti, zato bi morali doseči večvrstno pravičnost. ■

Dr. Marjetka Golež Kaučič: »Naše komunikacijske kanale bi morali povezati tudi na ravneh živalskih, tako kot je šimpanze že znala vprašati, kaj želijo, in se z njimi 'pogovarjati' Sue Savage Rumbaugh.«

